

PERÚ

Ministerio
de Educación

Secretaría
de Planificación
Estratégica

Oficina
de Planificación Estratégica
y Medición de la Calidad Ed.

Unidad
de Medición de la
Calidad Educativa

Evaluación
Censal de
Estudiantes

Ullañataki suma qillqatanaka - 2014 mara -

aimara

Munata yatiqiri wawa:

“Ullañataki suma qillqatanaka” sutiyata pankaxa, jumataki taqi chuymampi ajllita qillqatanakaniwa. Uka pankana sapa qillqatanakapa ullasina musparasitawa. Akirinakawa qillqatanakaxa: “kukusi tapa”, uka qillqata ullasina kunatakisa ayllunakana jakiri jaqinakaxa kusikusina tapapa uñch’ukipxixa uka yatxatataxa. Ukhamaraki, “Janq’u kitulana jisk’a ch’akhapa” p’iqiñchata jawari ull’ataxa, ukampixa qinana uñstawipata yatxatataxa. Mayatuqitxa, “Sawkasiri wank’u”; “Thuqunaqiri k’awna”; yaqha qillqatanakampi ullañataki jakitaxa.

Sapa qillqataxa phuqhachañamataki suma lurawinakampi wakiyatawa. Ukxa sapama, yatichirimampi, jani ukaxa utamana wila masinakamampisa yanapt’ayasirakismawa, ukhamata lup’iwima, yatxatawima khusa ch’ullqhinchasiñamataki.

Ukhamaxa, “Ullañataki suma qillqatanaka” pankaxa jichhata khursaru ampamankiwa.

Ullaña qalltma.

Jisk'a laq'unakasa, sallqa uywanakasa pachana sarawipa yatiyistuxa, ukhamata suma yapuchapxañasataki. Maya laq'una yatiyawipa uñt'añani.

Llaqha: llaka, saqa, llaja, jach'a p'iyanakani saña munixa.
Phathu: k'ik'i, k'isk'intata, k'ara saña munixa.

Kusikusi tapa

Aymara ayllunakana yapuchirinakataki kusikusi tapaxa kunaymana yatiyawiniwa. Kusikusixa kunapachati jach'a tapachasi, ukhamarusa janq'u wayitjama wali phathuntata ukaxa jallu maraniwa sapxiwa. Kusikusi tapati jisk'a qalanakampi lawanakampi lip'katataxa, chhijchi maraniwa sapxarakiwa. Ukata, kusikusina tapapaxa jisk'aki, uñtatasa challwa saqañjama ina llaqhaki ukaxa waña maraniwa sapxarakiwa.

Yapuchirinakaxa kusikusina tapapa mara t'aqa phaxsita llump'aqa phaxsikamawa uñch'ukipxixa, ukhamata uraqinaka lurawiparjama wakichañataki. Kusikusina tapaparu wali phathuntata uñjasina pisiki pampanakaru yapuchapxixa, yapunaka jani umawsutañapataki. Qullu kayunakaruwa jilapacha yapuchapxaraki, jallupachana umaxa yapunakata k'ataki jalarañapataki. Ukata kusikusina tapapa ina llaqhaki uñjasina pampanakaruwa walja yapuchapxarakixa, janiwa jallu marakaniti sasina.

Lurawinaka

1. Akiri jiskht'awinakaru kutt'ayma:

a ¿Kunsa aymarankaru kusikusi tapaxa jisk'a qalanakampi, lawanakampi lip'katata yatiyixa?

ch ¿Kunapachasa yapuchirinaka pampanakaru yapuchapxixa? ¿Kunatsa?

2. Achachilanakaru jiskht'ama, ayllumana kusikusi tapaxa kuna yaqha yatiyawinakanisa ukxata. Maya laphiru qillqma, ukata yatiña utamana yatiqiri masinakamaru yatiyma.

Masiüruxa aka suma jawari katjasiniwtha,
ékunata qillq'tatapachasa uka yatiña
muntati?

4

Janq'u kitulana jisk'a ch'akhapa

Nayra pachanakanxa, Sisku sutini maya awatiri waynawa uwija awatiniwasina kutt'aniskarakitayna. Thakhnama uwija ant'ata jutkasaxa, maya janq'u kitula katjasirakinaxa. Uka q'uya kitulana maya chhiqhapawa usuchjatanaxa. Siskuxa kitularu khuyapt'ayarakinawa, utaparu qullt'añataki ichurakinaxa.

Walja urunakawa kitulana k'umaraptañataki saraqxarakinaxa. Siskuxa kitulana k'umaraptataxipana maya wasarawjaruwa antutañataki ichurakinaxa. "Naya chika sapa uru qamarasina yatinuqtayawistawa, ukata tamamampi sarxañamakipuniwa" sasawa Siskuxa llakt'asita kitularu arxayarakina. Kitulaxa uraqiru ichunuqata janiwa jaltkarakinati. Waynaxa uka uñjasina musparasinawa, akatjamata kitulaxa suma munaraña jiwa tawaquru tukuwxarakina, Siskuxa añcha musparasitanawa.

Tawaquxa sinti suma jiwakipuninawa, nayrapasa warawarjamawa k'ajanaxa. Jupaxa munañani Apuna phuchapatwa sasawa Siskuru arxayarakinaxa. Janiwa khitirusa yatiyatati, nayaxa walja urunakampi juma chika

Jiwa: k'acha, khust'ata, suma munaraña saña munixa.

Picht'aña: chinuña, ch'uqaña saña munixa.

K'ank'a: chhanka, ququruchi.

5

qamarawaña munasktha sarakinawa. Uka urutpachawa kitulaxa Siskutaki suma tawaquru tukusina añcha suma warurt'awinaka jayllt'arapinaxa. Waynampi tawaqumpixa sapa uru qamarasina wayllusipxarakinawa, janipuni jaljtañatakiwa aru churasipxanaxa. Siskuna awkipa taykapaxa janiwa kunsu yuqapana sarnaqatapata yatipkarakinati.

Sisku waynaxa maya jayp'uxa uwija chhaqhayatayna, ukata qhipa uruxa chika k'ank'a art'awa utapata uwija thaqhiri mistuwana, kitulapa ch'uspaparu picht'awasina. Uwija katjanivasina k'atakiwa kutt'anirakinaxa, utaru purisa ch'uspapa uñantasinaxa, kitulapa janiwa utjxanati. Siskuxa wali mulljata utapa k'uchuta k'uchwa t'axwthapirakinaxa, janiwa kunsu katjkarakinati. Anqaruwa mistunaxa, ukata janq'u phuyunakaki uksaru aksaru jalanaqaskiri uñjanaxa. Waynaxa ukhama uñjasina wali mulljasitanawa, phuyunaka uñxatiri t'ijxatasina kitulana puchuyata ch'akhanakapaki katjasirakinaxa. Siskuxa jik'ini jik'iniwa wali llakita jacharakinaxa, kitulana maya jisk'a kayu ch'akhapa aptasisina ch'uspaparuwa imasirakinaxa.

Walja urunaka saraqxipana, Sisku waynaxa uwija awatt'asa uka kitulana ch'akhapata jisk'a qina lurt'asirakinaxa. Qinaxa phusart'ata añcha sumpuni sallanaxa, qullunakasa kuisipkaspasa ukhamarakinawa. "Munirijana arupatawa, janipuniwa armaskamamati" sasawa Sisku waynaxa taqi chuymapampi arst'arakinaxa.

Uywa awatirinakaxa uka urutpachawa Sisku waynjama thaxhinakana, qullunakana qina phusart'asipxapunixa, apunakaru jayllipampi k'uchirt'ayasina.

Lurawinaka

1. Qillqatana lurawinakapa sarawiparjama phuqhachma:

Sisku waynaxa maya janq'u kitula katjasinaxa.

Siskuxa kitula qullawasina wasara pamparuwa jalañapataki ichurakinaxa.

Siskumpi munaraña tawaqumpixa wayllusipxanawa, wiñaypachataki aru churasinaxa.

Uta anqana janq'u phuyunakakiwa jalanaqaskanaxa.

Siskuxa kitulana ch'akhapata jisk'a qina lurt'asirakinaxa.

2. Akiri jiskht'awinakaru kutt'ayma:

a ¿Khitinasa chiqpachana uka janq'u kitulaxa?

ch ¿Kunatsa Sisku waynaxa maya uru kitulapa jaytjasiwanaxa?

chh ¿Kunsa Sisku waynaxa kitulana jisk'a ch'akhapata lurt'asinaxa?

3. Akiri amuyunakata, kawkiri amuyusa jawariru khusa p'iqiñcht'aspaxa uka ajllt'asina chimpt'ma:

Sisku waynana suma ch'uspapa.

Sisku waynana suma salliri qinapa.

Siskuna qulluru chhaqhiri uwijapa.

Ayllunakana jakiri jaqinakaxa maya qawqha sallqa uywanakaru pacha chimpu yatiyirijama uñt'apxixa. Jallu puriña, jaqi jiwaña, tumpiri jaqita, yaqhampinakata yatiyasixa.

¿Kunsa jukuxa Perú suyuna ayllunakapana utjiri jaqinakataki yatiyapachaxa? Uka masinakasana aruskipawinakapa ullañani.

Jukuna yatiyawinakapa

Nayaxa **Shipibo-Konibo** wawatwa, jukuxa ayllujana willjtanaka jachi ukaxa maya jaqina utaru tumpiri jutañapa yatiyapxituxa. Tumpiri suma katuqañataki *masato* sutini k'usawa wakiyañaxa, ukhamata tumpirixa jani k'umisisa kutxañapataki.

Masinaka, arst'awinakamaxa askiwa. Nayaxa **Aymara** wawatwa. Jukuxa ayllujana jaqina jiwañaparaki yatiyasixa. Achachilanakaxa uka llaki yatiyawi jani phuqhasiñapataki kunaymana yatiñanipxiwa. Jukuxa usuta jaqina utapa patxana jachipana "juku q'urawiña" sata jisk'a ch'akhampiwa q'urawt'añaxa sapxiwa. Uka ch'akhaxa qarwana, ukhamaraki allpachuna mujllinakapana utjixa.

Nayaxa **Awajún** wawatwa, jukuxa usuta jaqina utapa jak'ana jachi ukaxa utanina jiwxañapa yatiyapxituxa. Ukhamata ist'asina usuta jaqina wila masinakapaxa *Tunchi* sutini layqa jaqina ñanqhachatawa sapxiwa, *Iwishi* sutini kallawayampiwa ñanqha usunaka ch'amsuyapxixa.

Nayarakira arst'aja, **Qhichwa** wawatwa. Jukuxa ayllujana jaqina jiwañaparaki yatiyapxituxa. Ukata jaqinaka jani llaki utjañapatakixa juku katjasina uta pirqaruwa ch'akkatapxixa, jiwaña yatiyawixa janiwa phuqhasxaniti sasina.

Lurawi

1. ¿Kunsa juku ayllumana yatiyasixa?

¿Puno markana jaqinakaxa allpachuna aychapa juK'anikiwa manq'apxi uka yatiyatati?

Jisa, aka qillqatana ukhama siwa. Yaqha yatiyawinaka ullt'aja. iAa... Lima markana t'ant'a qhatuwa apt'asiwayixa siwa!

T'ANT'A WAWAXA LIMA MARKARUWA PURT'AWAYI

Ayacucho.- Perú suyuna markanakapata walja t'ant'a luririnakawa Lima markaru, "T'ant'a wawa 2013" sutiyata qhaturu purt'awayapxatayna. Jupanakaxa t'ant'a wawanaka uñacht'awayapxi, ukhamaraki aljawapxarakiki. Jaqinakana alapxañapatakixa jiwa jamach'inaka, qarwanaka, yaqha t'ant'anakampi apaniwapxarakitayna.

"Pusi Suyu" sutini mathapiwiwa t'ant'a wawa qhatu wakiyawaraki, khaysa Parque de la exposición

uksatuqina, lapaka phaxsina maya uru saraqkipana. T'ant'a wawa qhatuxa thuqht'awinakampi, jayllirt'awinakampi sumwa apt'asiwayixa.

Gladys Cabezas, Ayacucho markana t'ant'a luriri mamaxa arst'awarakiwa: "uka t'ant'anakaxa nayanakana yapuchata achunakana jak'upata lurt'atawa. Chiqanxa, jiwra jak'uta, tunqu jak'uta, yaqha muxsachirinakampi lurt'aniwaxpaxa" sasa. ■

PUNO MARKANA MALLKUNAKAPAXA MARKACHIRINAKANA ALLPACHUNA, QARWANA AYCHAPA MANQ'APXAÑAPA CH'AMANXAPXIXA

Puno.- Allpachuna, qarwana aychapa chaniñchanatakixa, Puno markana tantachasita uywachirinakawa "Puro Puno" sutiyata qhaturu purt'awayapxatayna. Uka qhatuxa, paya uru lapaka phaxsita saraqkipana, parque Mariátegui uksatuqina apt'asiwayixa. Uywachirinakaxa ch'arkhi, chhuyu aycha yaqhanakampi aljt'awayapxarakiki. Qhatuchawixa markachirinakaru allpachuna, qarwana aychapa manq'aña munayañatakiwa apt'asiwayixa.

Uywachirinakaxa qarwana, allpachuna aychapa wali wakisirinitapa uñt'ayañatakixa qhaturu sariri jaqinakaruxa suma phayt'ata manq'anaka waxt'awapxarakiki. Ukata, qhaturu sariri maya mamaxa akhama

arst'awaraki: "utajana janiwa qarwana, allpachuna aychapa manq'apxirikti, ukata jichha uruxa walja manq'anaka mallt'awtha, suma misk'ipuniwa. Jichhata khursaruxa utajana allpachuna, qarwana aychampipuni manq'anaka phayt'asipxajaxa" sasa.

Ukxaruxa, Higinio Porto Huasco, Proyecto Especial para Camélidos Sudamericanos p'iq't'iripawa arst'awaraki: "allpachuna, qarwana aychapaxa suma wakisirinakani q'uma aychawa. Ch'isllipasa jani usuntayasiriwa, ukata markachirinakaxa wakana, khuchina, chiwchina aychapakirakwa munapxixa, usuntayiri ch'isllinitapa yatiskasina", sasawa Higinio tataxa arst'awayi. ■

LLAKISIÑAWA: QUSQU MARKANA CHUJCHU USUWA KUTT'ANITAXA

Quillabamba.- Anófeles sutini chhichhirankanakawa jaqiru mich'intasina chujchu usumpi katuyixa. Mich'intawixa jaqina wilaparuwa jani walt'aykiti. Ukata Qusqu markana niya 75 mara jilawa chujchu usuxa jani utjxanati. Pasiri qhipa phaxsinakana, khaysa Echarate jisk'a markana niya 11 jaqinakawa chujchu usumpi katuyasita jakxatasipxarakixa. Uka yatiyawixa, La Convención suyullana qullaña uta p'iq't'iriru, ukhamaraki qullirinakaruxa wali llakisiyaraki.

Manuel Villena marka mallkuxa uka chujchu usuni jaqinakaxa

khaysa Madre de Dios markana ukhamaraki Brasil suyuna utjaniwaxataynaxa, uksanakanwa chujchu usumpi katuyasiniwaxataynaxa, sasawa arst'awaraki.

Mayatuqitxa, Echarate qullaña uta p'iq't'iripaxa chujchu usuni jaqinaka qullañatakixa janiwa qullanaka utjkiti siwa. Kunatixa jaya marawa uka usumpi katuta jaqixa jani utjawayxiti sasawa arst'awaraki. Ukatwa, Qusqu markana mallkunakaparu qullanaka k'ataki apayapxañapatakiki mayt'awarakixa. ■

Lurawinaka

1. **“T’ANTA WAWAXA LIMA MARKARUWA PURT’AWAYI”** yatiyawı ullma, ukata akiri jiskht’awıru kutt’ayma:

¿Kunatakısa “T’ant’a wawa 2013” qhatu apt’asiwayıxa?

2. **“LLAKISIÑAWA: QUSQU MARKANA CHUJCHU USUWA KUTT’ANITAXA”** yatiyawı ullma, ukata akiri jiskht’awıru kutt’ayma:

¿Kunatsa qullanakaxa chujchu usuni jaqınaka qullañataki jani utjkıxa?

3. **“PUNO MARKANA MALLKUNAKAPAXA MARKACHIRINAKANA ALLPACHUNA, QARWANA AYCHAPA MANQ’APXAÑAPA CH’AMANCHAPXIXA”** yatiyawı ullma, ukata akiri jiskht’awınakaru kutt’ayma:

¿Kunatakısa “Puro Puno” uka qhatu apt’asiwayıxa?	¿Kunatsa allpachuna aychapa wali suma q’uma wakısırınıxa?	¿Kunjamsa uywachırınakaxa “Puro Puno” qhaturu sarırı jaqınakaru katuqt’awapxıxa?
-----	-----	-----
-----	-----	-----
-----	-----	-----
-----	-----	-----

4. ¿Kawkırı yatiyawısa jumataki sintı askıxa? ¿Kunatsa?

5. Ayllumana kunjamsa t’ant’a wawa lurañaxa uka maya laphıru qıllqma, ukata yatıqırı masınakamampi yatıña utamana aruskıpapxma. Suma qhananchañatakıxa, akırı jiskht’awınakampi kunkachayasma: ¿Kunanakasa t’ant’a wawa lurañataki munasıxa? ¿Kunjamsa t’ant’a wawa lurañaxa?

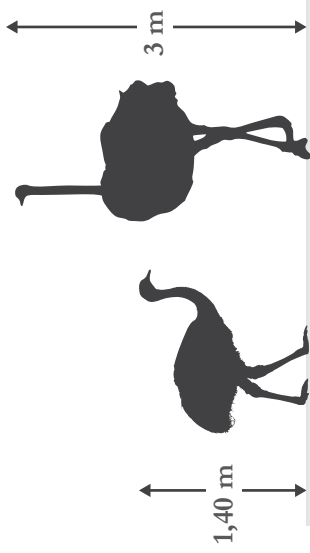
SURI: Khusa t'ijtiri

Surixa *Peri* suyuna suni thayatuqinakapana jakixa. Uka jamach'ixa yaqha jamach'inakata sipana sinti jach'apuniwa, ukhamaraki aka uragpachana ujiri jamach'inakata sipana khusa t'ijtiriwa.

T'ijuña: jasaña, t'iskuña.
Jipsuña: qhumaña.

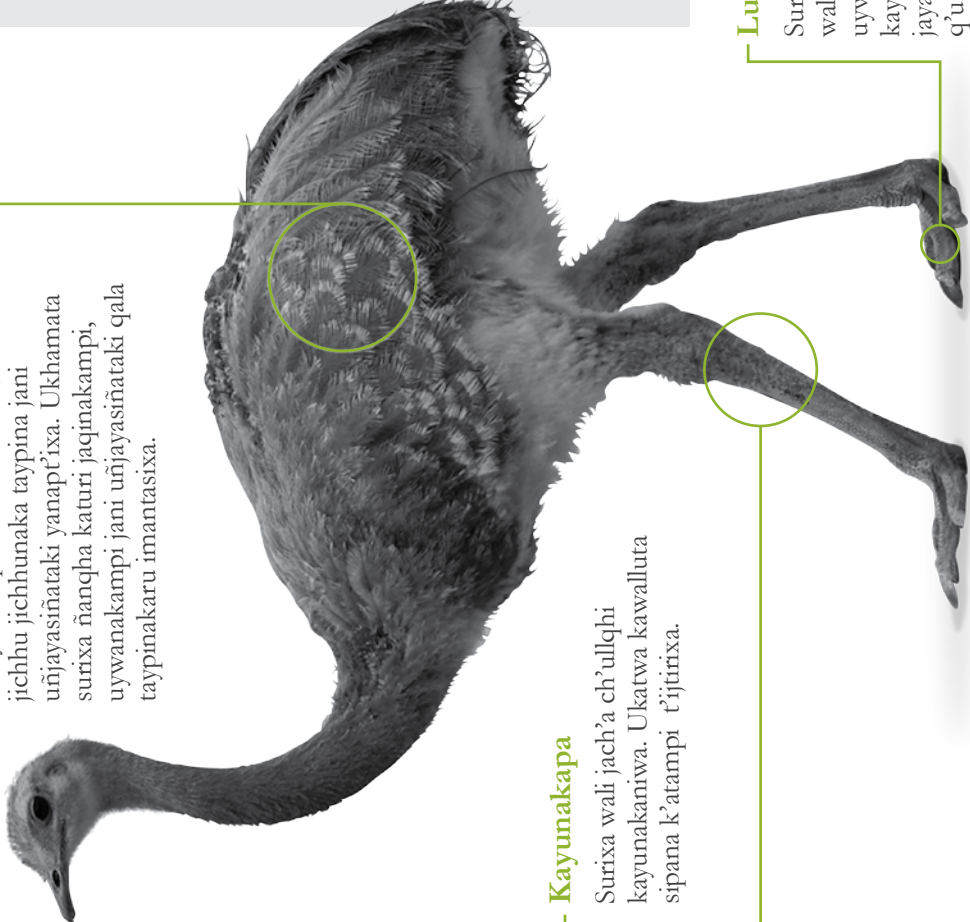
Tansapa

Surixa jani jaltiri jach'a jamach'irwa. Tupupaxa niya 1,40 chiqtawa; ukata khayasa *Africa* uksana jakiri surinakata sipana jisk'akiwa, uka surinakaxa niya 3 chiqta jilsupxarakixa.

Chhiqanakapa

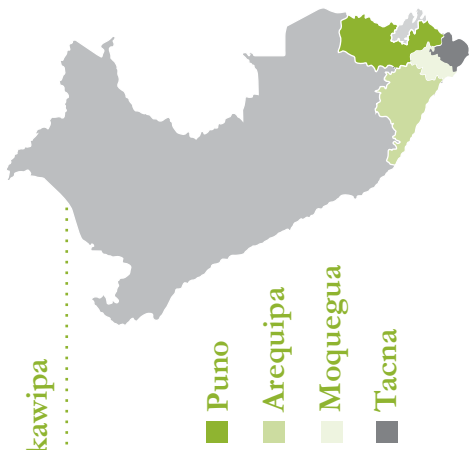
Surixa chhiqaniskasina jani jalnaqiri jamach'irwa. Chhiqanakapaxa jisk'akiwa, janiwa jathipatakijama jilsutakiti. Katurinakata, thayata, jalluta jark'aqasiñatakikiwa wakisixa. Phuyunakapaxa ch'ixirakiwa, ukawa jichhu jichhunaka taypina jani unjyasiñataki yanap'ixa. Ukhamata surixa ñanqha katuri jaqinakampi, uyywanakampi jani unjyasiñataki qala taypinakaru imantasixa.

Kayunakapa

Surixa wali jach'a ch'ullqhi kayunakaniwa. Ukatwa kawalluta sipana k'atampi t'ijtiriwa.

Jakawipa

- Puno
- Arequipa
- Moquegua
- Tacna

K'awna jipsuwi

Taqi jamach'inakana qachupuniwa k'awna jipsuxa. Surinxaxa urquwa k'awna jipsuxa, qachu surixa k'awnawasina jayaruwa sarxi, janiwa antasxiti.

Urqu surixa tapapata jani jalqatasiriwa, manq'iri umirikiwa saraqixa. Manq'anivasina k'atakiwa muytasa muytasa tapaparu kutxatasixa, ipiratjamawa chalinaqaraki. Ukhama sarnaqatapaxa jaqinakana, k'awna manq'iri sallqa uyywanakana k'awnapa jani katjapxañapatakiwa.

Chiwchi uywawi

Maya suri tamana urquwa chiwchinaka uywixa. Awki surixa urqu wawanakapa jilarataxipana t'ijuyxarakixa, yaqha tamachasipxañapataki. Qachu wawanakampikiwa qhiparxarakixa.

Luk'ananakapa

Surixa sapa kayuna kimsa jach'a luk'ananiwa, sillunakapasa wali ch'ullqhirakiwa. Ukampiwa katuri jaqinakata, ñanqha uyywanakata jark'aqasixa. Katurinaka sinti jak'achasipana kayunakampipiwa takintixa, katurinaka jayachiqankaskipana qalampiwa thawthjixa, q'urawampjama wali ch'amampi sarayasina.

Lurawinaka

1. Akiri jiskht'awinaku kutt'ayma:

a Uka qillqatarjama, ¿kawkinakansa surixa *Perú* suyuna jakixa?

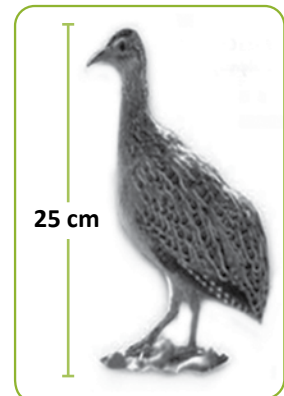
ch Uka qillqatarjama, ¿kamachisa surixa luk'ananakampi katurinakata jark'aqasiñatakixa?

chh ¿Kunatakisa awki surixa urqu wawanakapa tamapata t'ijuyixa?

2. Akiri jisk'a qillqata ullma:

P'isaqa

Awyayala pata pampanakapana p'isaqa jakixa. Jisk'a jiwa jamach'iwa, niya 25 pataka chiqtaqa tupuspaxa. P'isaqana phuyupaxa qalaru, laq'aru uñtatjama ch'umphich'ixiwa, ukawa katurinakampi jani uñjayasiñataki yanapt'ixa. Uka jamach'i uraqiruwa tapachasixa, qachuwa k'awnanaka jipsuxa, kunatixa urqu p'isaqa jayachiqataki uñch'ukixa, qachu p'isaqaru kuna ñanqha katurinaka utjatapa yatiyasina.

Jichhaxa, sinilla taypinaku surimpi p'isaqampixa kunanakansa kikipt'apxixa, ukhamaraki kunanakansa mayjt'apxixa uka qillqma:

	SURI	P'ISAQA
Phuyupa		
Tapapa		
Tansapa		
K'awna jipsuwi		

3. Suri jach'a jamach'ixa chhaqhtayañchatawa. Kunatsa chhaqhtirjama uka yatxatma, ukata yatiña utamana masinakamaru yatiyma.

¿Maya qawqha k'usillunakaxa
ch'umipa jark'aqasiñataki
awullrapxiwa uka yatiyatati? Aka
qillqatana ukhama siwa...

Khuphantaña: jakxasiña, wichjasiña

Ch'umina art'asiwipa

Perú suyuna ch'umipana *coto mono* sutini wali jach'ata awulliri k'usilluwa jakixa. Awullt'asiwipaxa aka uraqpachana jakiri sallqa uywanakata sipana sinti qhirqhinipuniwa, niya phisqa waranqa chiqtaru suma ist'asiyaspaxa. Ukhama jach'ata awulliñapataki jach'a qhawiñanakapawa yanapt'ixa, lakapa jach'a ansatatañapataki. Uqutipa aynacharuxa maya wayaqjama warkt'asitawa, ukawa wali jaya qhirqhiñapataki samanampi ch'ititatixa. *Coto mono* k'usillunakaxa jakawipa, ukhamaraki katurinakata jark'aqasiñatakiwa awullrapxiwa, chiqanxa urqunakawa sinti qhirqhipxaraki.

Awulliri k'usillunakaxa tamachasita jakawiniwa. Maya tamaxa kimsata jilakama qutuchasitawa, paya, kimsa urqu k'usilluwa uka tamana p'iqt'arakixa. *Coto mono* k'usillunakaxa yuriwipa tamapata aliqata yaqha tamanakaru tumaqiripxiwa. Ukata urqu k'usilluna maya tamaru p'iqt'añataki mantawipawa añcha musparañaxa, urqu liwunjama wawa k'usillunaka jani wawapakipana jiwarayarakixa, ukhamata k'atakiwa qachunakaru wallq'iptayasina wawachrayarakixa, janiwa yaqha urquna wawapa uywkasphati.

Coto mono k'usillunakaxa aliqa utjasirikipxiwa, ukata janiwa tamaru sinti jak'achasiña wakiskarakiti. Jiskhisitaxa kunati amparaparu jali ukampiwa quqanakata liwtjasinixirixa, wali phiñasitapxi ukaxa jamapampi kunawa khuphantasinixirixa.

Lurawinaka

1. Akiri amuyunaka ullasina, chiqapa (Ch) jani ukaxa k'ari (K') qillqantma:

Coto mono k'usillunakaxa manq'atjamawa awullrapxixa.

Coto mono k'usillunakaxa katjañachatawa q'alpachani awullrapxixa.

2. Akiri jiskht'awinaku kutt'ayma:

a Uka qillqatarjama, ¿kunanakapasa *coto mono* k'usilluru wali jach'ata awullt'ayixa?

ch Uka qillqatarjama, ¿kunatsa urqu *coto mono* yaqha urquna wawanakapa jiwarayixa?

3. Sapa qillqata t'aqana k'atampi yatiasiri amuyupa katjasina ch'usa sinillanaku qillqantma:

Mayiri t'aqa

Payiri t'aqa

Kimsiri t'aqa

*Coto mono k'usillunakaxa
aliqa utjasirikixiwa, sinti
jiskhisitakiwa phifasixirixa.*

Sapa t'aqana k'atampi yatiasiri amuyunakapa katjawtawa, jichhaxa ¿kunatsa qillqata k'atampi yatiasixa?

4. Jichhaxa uka qillqata ullt'awtawa, tatama mamamaru kuna yaqha sallqa awulliri uywanakasa ayllumana utjixa, ukhamarusa kunatsa awullipxixa uka jiskht'ama. Qillqaña pankamaru qillqma, ukata yatiqiri masinakamaru yatiyma.

Sawkasiri wank'u

Nayra pachana yapu taypinxa...

Aka sipitampixa yapu manq'suri ñanqha uywaxa katjayasiniwa.

Chika arumaru jiwa ch'usuqinakawa ist'asinaxa...

¡Sipitaxa katjatapawa!

¡Wank'u supaya katjismawa! Qhantati sumpuni kanksumamaxa.

Jilata, ¿kunsa kamachta ukhama chinkatapxañamatakixa?

Ay jilata yatikisma aka utanixa wallpa awatirapita situwa, ukata nayaxa janiwa wallpa awatiña yatkti.

Jumaxa niyasa wallpa awatiña munasmawa. Sapa uru awatt'asa maya qawqha wallpa manq'antasmawa.

Aaa... ukhamaspapi...

Ukhamawa wank'uxa qamaqiru jupa lanti chinkatawarakinaxa.

Qhipa qhantatixa...

¡Supaya! Arumaxa wank'uyatawa, jichhaxa qamaqitawa! Ukata wali jasut'jamamaxa.

¡Tata... jani jasut'jistati!

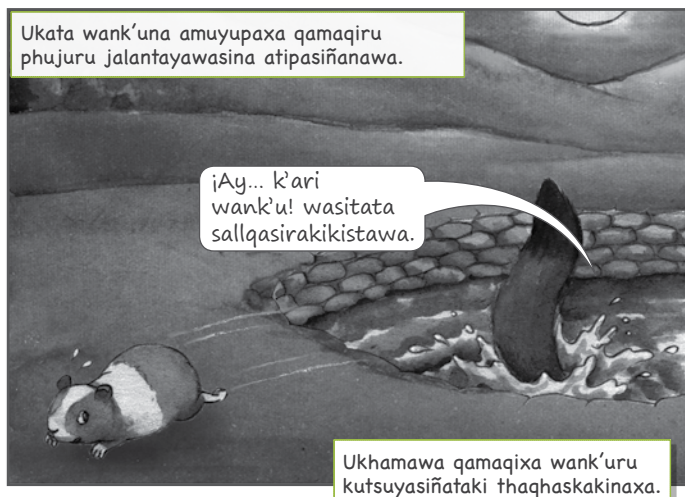
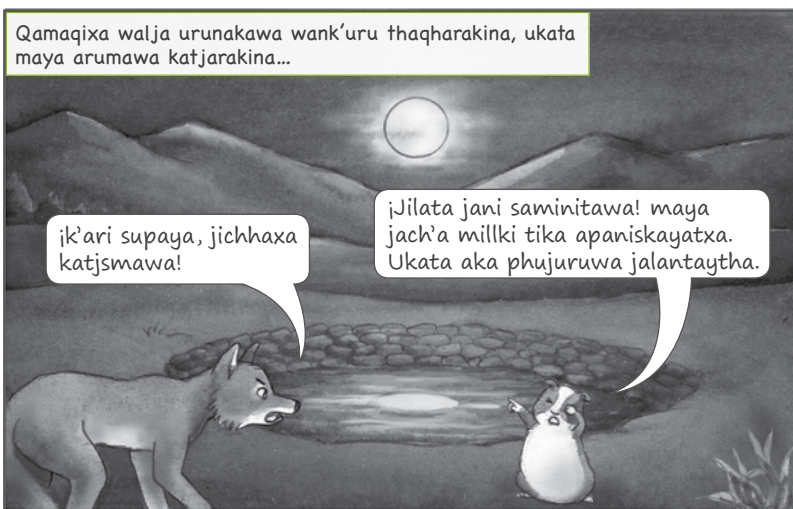
Wank'uwa sallqasituxa, naya lanti chinkatasma ukata utanina wallpapa awatitaxa situwa.

Ja, ja, ja, ipi qamaqi. Ukhamaxa jaranukumama sarxañamataki.

Alintaña: p'iqi lluq'intaña, liwintaña saña munixa.

Jaqhi: qarqa, waranka saña munixa.

Lurawinaka

1. Akiri jiskht'awinaku kutt'ayma:

a Uka qillqatarjama, ¿khitisa yapunaka q'ala manq'sunaxa?

ch ¿Kunatsa yapuni tataxa qamaqiru jasut'jaña munanaxa?

2. Akiri lurawinaka sarawiparjama mayata suxtakama jakhunakampi siqichma:

- Yapuni tataxa qamaqiru lasumpi jasut'jaña munanaxa.
- Qamaqi wank'uru phuju qawayana sarnaqaskiri katjanaxa.
- Wank'uxa sipitampiwa katjayasi, ukata yapuni tataxa ch'akhururuwa chinkatawayixa.
- Wank'uxa qamaqiru kayunakapata antutasina phujuruwa jalantayixa.
- Wank'uxa qamaqiru sallqjasina jupa lanti ch'akhururuwa chinkatawayixa.
- Wank'uxa qamaqiru mayampi sallqjañataki jach'a jaqhi nukhsasinaxa.

3. Uka jawari, "Sawkasiri wank'u", ull'tasina qhiparuxa paya yatiqiriwa aruskipaña qalltapxanaxa:

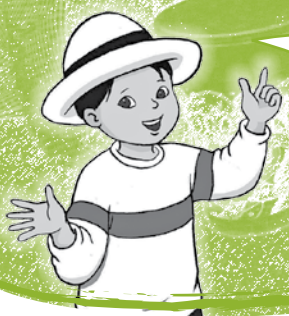
Nayatakixa wank'una lurawipa wali khusawa. Uka supaya qamaqiru sallqjapuniwa.

Nayatakixa janiwa wank'una qamaqiru ñanqhachatapa askikiti. Qamaqixa janiwa wank'uru kunsu kamachkiti.

¿Kawkiri yatiqiri wawasa jumataki khusa arsuxa? ¿Kunatsa?

4. Uka kipka jawari arunakamampi qillqaña pankamaru qillqma, kunjamasa lurawinakaxa phuqhasiwayi ukhamarjama. Qillqatama khusañapatakixa awkima taykamampi, jani ukaxa achachilamampisa yanapt'ayasma.

¿K'awnana thuqunaqiritapa, ukhamaraki ch'uqpacha jani phallayasa sillp'irañaxa uka yatiyatati?

Thuqunaqiri k'awna

Wakisirinaka:

- Vinagre.
- Jisk'a qhupiñani chuwa
- K'awna

Kunjamasa lurañaxa:

1 Chuwa taypiru k'awna irantma.

2 Chuwaru *vinagre* k'allk'u umampi warantma, k'awnaru q'alpacha llumikipañapaxa.

3 Chuwa qhupintasina jani sarnaqañawjaru asanuqasina maya urpacha qamayma, ukata niya sapa pusi urayt'aruwa chuwa thaltañamaxa.

4 Qhipa uruxa k'achata k'awna irsma, *vinagre* ukhamaraki k'awnana sillp'ipa k'achata picharma.

5 K'awna tiwana pataru iranuqasina niya 10 k'ata thayarayma. Ukata niya maya chhiya sayata antutma, k'awnaxa kunjamsa thuqunaqixa uka uñch'ukma.

Qhananchawi:

K'awnaxa uñxatata, ukhamaraki llamkht'ata jach'aptawatawa. Jiwa aycha ankjama llaythaptawataxiwa, janiwa sillp'inixiti. *Vinagre* k'allk'u umapawa sillp'ipa chulljwaraki, ukhamata k'awna chika phutiwita apsutjamawa uñtatata.

Iwxt'awi

K'awna vinagre k'allk'u umata irsusina janiwa jak'ata mukht'añati. Uka axtaña thujsapaxa nayra ch'isiyasirixa, ukhamaraki nasa llupt'atjama inaki ñusuqiyasirixa.

Lurawinaka

1. ¿Kunatsa k'awnaxa chuwata apsuta qhiparu thuqunaqixa?

2. ¿Kunataki qillqatapachasa aka qillqataxa? kutt'ayawima sich'xatma.

Maya lup'iwinaka yatiyañasatakiwa.

Maya jawari jawart'añasatakiwa.

Kuna yänaka luraña yatiqañasatakiwa.

Khunuxa
uywachañataki
janiwa askikiti.

Willka tiwulaja janiwa jumjama
amuykiti. Jupampina Amaru
tiwulampina aruskipawinakapa
ullañani.

Khunuta aruskipawi

Khunuxa tullpa chillunkht'ata jalluwa, kunapachati alaxpachana thaya luxt'ixa ukawa purintixa. Uka jalluta panini jaqinakawa aruskipt'apxaraki:

Amaru (Uywachiri)

Nayanaka uywachirinakatakixa, khununa purintatapaxa janiwa askikiti, kunaymana jani walt'awinaka apanixa.

Sapa marasa sinti khununtasina uywanaka jiwarayixa. Pasiri mara khununtawina walja allpachuna, qarwana qallunakapawa q'ala ch'uñjata jiwarawayixa, kunattixa walja urunakawa khununtawayixa.

Janiwa ukakikiti, walja irqi wawanaka, chuymani jaqinakawa jurma usumpi, ch'uxu usumpi usuntawapxixa. Maya qawqhani jiwanukuwapxarakiwa, jani qullanaka utjatapata, jani lankhu isisa thayata jark'aqasiñatakixa utjatapata.

Ukhamaxipana, waljaniwa jaqinakaxa ayllujana jani uywachaña amtxapxi. Uywanaka jiwarxipana, inamaya pachasa, qullqisa willtañakixiwa sapxiwa. Ukata, maya qawqhani jaqinakaxa yaqha irnaqawinaka thaqhaña amtxapxi, jani ukaxa yaqha jach'a markanaku sarxaña amtxapxaraki.

Willka (Yapuchiri)

Nayanaka yapuchirinakataki khunu purintawi aski jakaña apanixa.

Nayra pachanakatapacha achachilanakasa yaticht'awistuwa, khununtawixa yapuchañataki suma marañapa yatiyasixa sasina.

Khunuxa sataña phaxsinakana nayraqata purintipana suma maraniwa sasawa k'uchisipxtha. Uraqixa umana suma ch'ach'antataniwa ukata qhulliñasa, k'uphañasa jasakirakiniwa sasa.

Ukata, taqiniwa khunupachataki wakichasitapxañasa yatipxtanxa. Achachilanakasaxa khunupachataki qhach'u imapxirinaxa, ukhamaraki uywanaka junt'uchañataki uyupa qawayanakuru q'ayanaka phichkatapxirinaxa. Ukhamaluratata juk'a uywakiwa jiwirinaxa, jichha urunakana uka yatiñanakaxa armatakixiwa.

Lurawinaka

1. Akiri jiskht'awinaku kutt'ayma:

a ¿Kunatsa jaqinaka jani uywachaña munxapxixa?

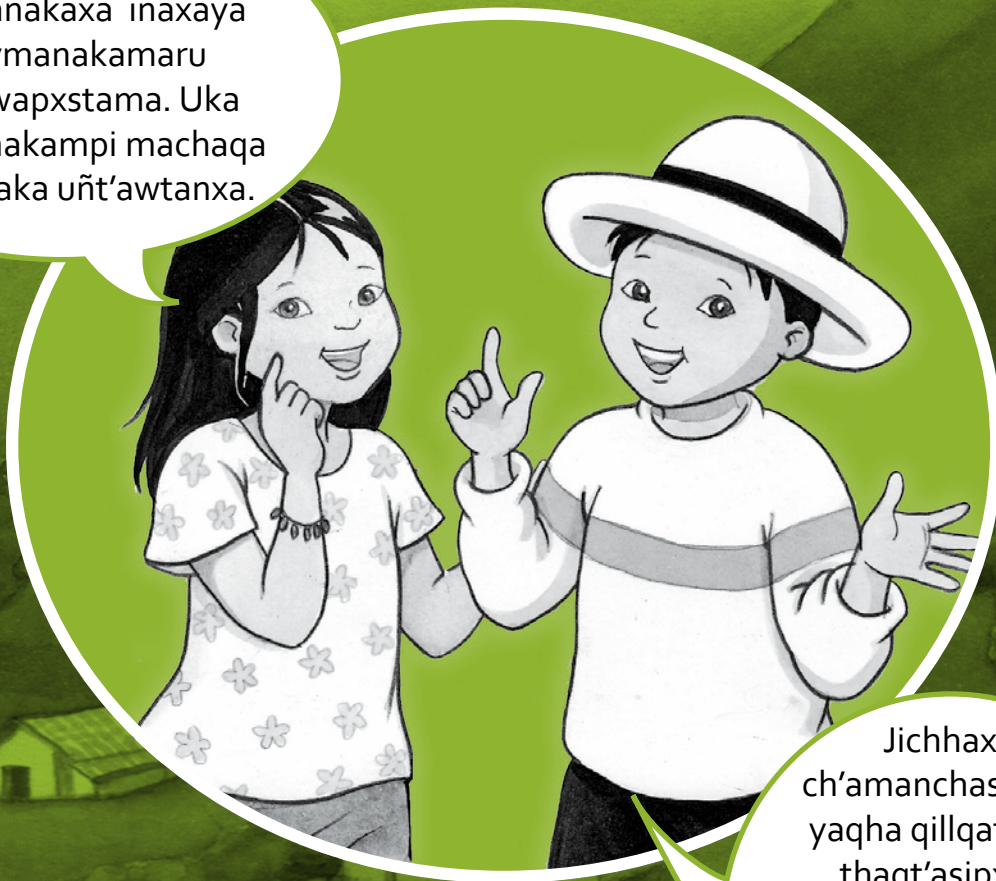
ch Willkana arsuwiparjama, ¿kunjamsa nayra achachilanakasa khunupachana uywanaka jani ch'uñjata jiwapaxañapataki jark'aqasipxirinaxa?

2. Amarumpina Willkampina arsuwinakapa ullt'asina paya amuyu sapa maynitaki qillt'ama:

Amaruna amuyunakapa	Willkana amuyunakapa
1 ----- -----	1 ----- -----
2 ----- -----	2 ----- -----

3. Uka paya tatana arsuwipata, ¿khitina arsuwipasa jumataki añcha askixa? ¿Kunatsa?

Munata masinaka,
qillqatanakaxa inaxaya
chuymanakamaru
purt'awapxstama. Uka
qillqatanakampi machaqa
yatiñanaka uñt'awtanxa.

Jichhaxa,
ch'amanchasipxma,
yaqha qillqatanaka
thaqt'asipxma.
Amtapxañamawa...
*periódicos, revistas,
afiches* uka
qillqatanakaxa aski
yatiñanakaniwa.

Equipo responsable UMC

Tania Pacheco Valenzuela (Coordinadora del Equipo de Evaluación)

Fernando Llanos Masciotti (Subcoordinador del Equipo EIB)

Edgar Sanga Calamullo (Especialista Aimara)

Hermenegildo Espejo Apikai

Wilder Rodríguez Gonzales

Jainor Saavedra Salas

Martín Talanča De La Cruz

Revisión: UMC, DIGEIBIR

Diagramador: Claudio Pebe Espinoza

Ilustración: Patricia Nishimata Oishi

Si usted tiene alguna pregunta, sugerencia o comentario sobre este material, con mucho gusto lo atenderemos en:

Calle del Comercio N° 193 San Borja. Lima 41, Perú.

<http://umc.minedu.gob.pe>

e-mail: medicion@minedu.gob.pe

Telf.: (01) 615-5840

